

RAZGLEDNIK

KNJIŽEVNOST

Ivan Zorec: **Stiški svobodnjak**. »Belih menihov« druga knjiga. Družba sv. Mohorja v Celju 1934, 160 strani. (Slov. večernic 87. zv.)

Ivan Zorec: **Stiški tlačan**. »Belih menihov« tretja knjiga. Družba sv. Mohorja v Celju 1935, 176 strani. (Slov. večernic 88. zv.)¹

Bila je zelo srečna misel pokazati v zgodovinski povesti žarišče kulture med dolenjskim ljudstvom, katere nositeljica je bila v davnih časih Cerkev s svojimi samostani. Pri drugih narodih je bila enako močna luč v aristokratskem stanu viteštva, ki pa je pri nas ostalo vedno nekaj tujega, kulturno sterilnega in brezpomembnega. Sicer tudi v stiškem samostanu ni bilo pravih naslednikov Cirila in Metoda; morda je bilo ob požigih samostana tudi več uničenega, kot nam je znano, a splošne učinke duhovnejše in etično višje cerkvene oblasti vidimo na zgledu svobodnjaka Trlepa, ki prostovoljno postane stiški tlačan in tudi odvrne kmetski upor od samostana. Zgodovinski okvir res pogrēša značilnih in močnih barv, očitno se pisatelj ne čuti na tem polju domačega, bodisi da nam predočuje propad plemiških običajev in v okrutnost ali gizdavost spremenjeni ideal srednjeveške dame, bodisi da nas vodi v stanovski red tedanje družbe, celo med duhovniki ni izrazitejših likov, ki bi se dvigali iz poklicnega posla v človeško in zgodovinsko pomembno. Zorčeva moč je v tem, kar imenujejo domovinsko povest. Že v Domačiji na Temenici (Slov. večernice 1929) je približal brezčasno gladino mirnega ljudskega življa, polno svojevrstnosti in višje radosti, ki jo ima po delu z naravo zvezani človek, te povesti pa je vložil v dobo, ko ljudstvo samo stopi v zgodovino brez aristokratskih vodnikov tedanje družbe in države. V borbi s pohlepni razbojniškimi graščaki, s Turki, s kugo, v verskem valu, ki je prihajal od Husa in Luthra, se razvije človek večjega pogleda in višjega samozavedanja. Sedanji človek je zožen, ker mu je vse skrbi prevzela država, seveda tudi manj samostojen in kljub izobrazbi manj zaveden, v teh časih, 15. in 16. stoletju, pa je moral skrbeti za varnost svojega doma in širje domovine, če ni hotel, da ga pomorita kuga ali Turek. V stiškem okraju se je bilo tudi treba odločiti, ali se bo pridružil upornim kmetom v boju

¹ O prvi knjigi Belih menihov 1932 je napisal oceno J. Šolar v DS 1933, str. 210.

za staro pravdo, ali bo v miru živel pod blago samostansko oblastjo. S tem, da je pisatelj pokazal višjo samostojno dejavnost in višje zavedanje ljudskega človeka, ki stopa iz brezčasja v zgodovino, je izpolnil tudi glavno nalogo zgodovinske povesti, čeprav je drugače s premalo določnimi potezami orisana prehodna doba iz srednjeveškega kolektiva v verski in družabni individualizem renesance. Utripanje zgodovinskih kril čutimo bolj v valovanju ljudske celote. V značajih bolj izstopajo splošne poteze kakor izrazita zaokroženost.

Nekaj posebnega pa je ta slastna narodna proza, ki je po Jurčičevih in Jakličevih potih gotovo dosegla vrhunec, da te kar opaja s svojim izvirnim doživljanjem. Naš pismeni jezik je osnažena abstrakcija ljudske govornice, protje in šibje brez listja in cvetja, le v velikih duhovih čudežno ozeleni Aronova palica. Zorec pa je prislunil začetkom jezikove prvobitnosti in organske rasti, kako je vanj zapletena človeška skušnja, duhovna narava naše skupnosti, spomin mita in preteklosti in ves zaklad poetične dobe, ki v občevalnem jeziku postaja papirnat denar. V govoricu je poleg razumskega vidika, ki zavzame v pojmih koristni odnos do stvari, tudi poetično čustvo veselja nad besedo samo, to je onomato poetičen posnetek in zvočnost, kjer je korenina dovtipa, besedne igre, rime itd. Koliko je izrazov pri Zorcu, ki jim le po zvoku uganeš približni smisel, a če niso in ne bodo prišli v književni jezik, kažejo vsaj smer njegovega življenja in osveženja. Pisatelju ni toliko za osebni slog kakor za jezikovni slog ljudstva, podobno svojim osebam se tudi on noče izločiti iz kolektiva, zato je treba velikokrat bolj slutiti kot jasno razumeti. Iskanje svojskih besed iz narečja, ki dajo pristno barvo, čeprav trpi razločnost smisla, pa družu domovinsko povest z impresionizmom: v prvi vrsti stoji živahnost doživljanja, nato šele pride umski razbor. Impresionistična stran se še ne kaže le v rabi narečnih izrazov za barvo vtisov, ampak v vsem pripovedovanju, ki iz objektivne povesti nevtegoma prehaja v dramatični dialog, da je vtis močnejši. Še v lastno pripovedovanje vnaša vedno doživljanje ljudstva ali oseb. N. pr.: „Po večerji je mrknil iz hiše in odpompljal proti Žubini“ (Tlačani 18), tako bi rekli ljudje, ne pa avtor. Ali pa: „Zdaj je molčal Trlep. Prebito dober fant bo: Trlep ves, kolikor ga je“ (Tlačani 8). Prvi stavek je objektivna povest, druga dva stavka sta že dramatično doživljanje kot monolog osebe Trlepa, ne da bi bil prehod kako označen. Govorica avtorja se stopi z govoricu oseb. Zanimivo pa je, da je impresionistična nejasnost, ki meša epične in dramatične prvine sloga, že v ljudski govoricu, kjer tudi prehaja pripovedovanje o kaki osebi brez ovinkov v neposredno doživljanje dotične osebe (Svobodnjak str. 95): „Povedal ji je. Ona pokonci, da ne pa ne, samostanu se je treba upreti.“ Prvi stavek je povest. Drugi tridelni stavek je le na videz slovnično podredje, že »ne pa ne« preskoči iz podrejenosti v samostojen direktni govor, mesto indirektnega stavka, ki bi potisnil dejstvo v ozadje, stopi direktno doživljanje osebe v ospredje, kar se tudi v zadnjem delu nadaljuje. Narodna sintaksa se ne briga za slovnično in logično »pravilnost« da bi izpolnila nalogo veznika »da« ali podredbe, ampak prilepi kar glavne stavke kot živahnejši posnetek govora. Korenina impresionističnega sloga, kjer se pisatelj zavija

v govorico oseb in v prid doživljanja opušča tako obliko pripovedovanja kakor oblikovanje stavka, je torej živi ljudski govor.¹ V živem govoru je tudi odgovor na Cankarjevo »napako« uporabe veznika »da« v odvisnih vprašanjih. Zorec se drži v mejah pravilnejše sintakse in piše slovnično: ‚Trlep natanko ve, kdo je in odkod je‘ (Tlačani 20). Cankar je najrajši rekel: ‚Natanko ve, kdo da je in odkod da je. Živemu ljudskemu govoru je podlaga stavkov odlomek s približno nakazano mislijo, ne pa shema stavka. Tudi Cankarjevim vprašanjem je podlaga fragmentarno vprašanje ali pa tudi pripovedovanje, ki izpusti »praviš« ali »pravijo«, kot stoji na str. 20: [In] da ga je katera gosposka ljubezen spravila ob um in pamet? Tenak posluh za ljudski govor je povzročil Cankarjevo stilistično posebnost, ki še ni slovnična napaka, ampak le močnejša niansa občutja mesto slovnične preciznosti, posnetek in oblikovanje. Vtiso doživljanje pomenijo tudi mnogoštevilne variacije glagola dicendi pri obnovi direktnega govora. Namesto brezbarvne: rekel je, dejal, govoril, povedal, ki označijo le slušni vtis, uporablja Zorec glagole, ki ujamejo vidno kretajo ali izrazijo notranje čustvo govoreče osebe, n. pr.: »Vse je mogoče,« je pater kimal (Svobodnjak 39). On pozna celo klaviaturo in vso spretnost impresionistov: Se je izmikal, se je rebril, je mencial, se je oddihoval, se je vzel iz zamišljenosti, se je ogreval, je upal, se čudil, je grajal, je zinila, se je smejala, je vrela itd. Vse to daje njegovi prozi preveč nemira in bleščobe, da mu postajajo manj vidni obrisi prizorov, dejanja in značajev. Tu smo že na meji, kjer impresionistična prilagodljivost prehaja v silo in gorečnost povojnega ekspresionizma. Zorec je ljudski, ni pa primitiven. Z narodno govorico ima skupno, da se mu misel giblje v samostojnih manjših stavkih, ki se po možnosti ogiblje logičnega elementa veznikov. Nikjer ni najti dolgih, s podredji spletenih period kot pri Jurčiču, da bi važno misel potisnil v odvisnost, na drugi strani pa se tudi spretno giblje v gizdavi afektirani govorici izobrazenih stanov, včasih celo v baročno skrivljenem besednem redu kakor Pregelj: ‚Hm, človek ste, ki veste ne, kako blizu vam je velika nesreča‘ (Tlačani 58). Splošni značaj te proze pa je osnažen ljudski slog, katerega osnovne črte tvorijo pristna, slikovita govorica z nehoteno sočnostjo primer (Vino kisko ko vrisk. Tlačani 80) in ljudska ornamentika z rimo na dvignjenih mestih, v prislovcih in zagovorih; krepko stopa v rabelaisko robotost (V Tlačanih vešča 77, Klepec 79, v Svobodnjaku Kapič), a le redko se zasveti nakit poetičnih metafor kakor divje rože v grmovju (Nebo je še spalo; dan se je zaležal, pozabil je utriniti zvezde, Tlačani 35). Pisatelj se namenoma noče dvigniti nad ljudstvo, dasi tudi ni slep za njegove slabe strani: Ljudje tradicije postanejo brez pameti kakor mravljinici, če jim kaj prekriža pot, spremenijo se v tlačansko drhal, ki brani grad svojih zatiralcev (Tlačani 88). Abstraktnih idej svobode ne poznajo, če jim ni v krvi kot oblika ljubezni.

Impresionistična sestavina ljudskega govora je doživela v tej povesti bogato vstajenje, a poleg nje je povsod navzoča gorečnost novih literarnih struj, da uveljavi človeka, ki se ne predaja vtisom, ampak pozna tudi višjo luč duhovne narave, ki mu jo prižiga samostan. Že v ljudski govorici je

¹ Prim. Spitzer Stilstudien I. 246.

ekspresionistična prvina, kateri je več človeški cilj in stališče do pojavov kakor čutno veselje in posnetek v jeziku; odtod je smisel za etične ideale, kakor tudi za jedrnate besede in večji oblikovni napor v stavku. Zorec je spisal lepo povest, čeprav ga je impresionizem od epike preveč speljal na dramatično polje. Treba je bilo poguma, da je ljudski govor izoblikoval v popolnost, ki nudi tudi pri nas že od naroda ločenemu izobražencu literarni užitek. Jurčič vidi ljudstvo najrajši v humoristični in drastični luči. Zorcu ni za efekt pri izobražencih, ampak za odkrivanje našega bitja. Dr. J. Šilc

Janez Rožencvet: **Pravljice za lahkomišelnje ljudi**. Založila Družba sv. Mohorja v Celju 1935, 204 str.

Lahkomiseln ima bolj dobeseden izviren pomen kakor pri Iv. Cankarju, to je knjiga za ljudi, ki lahko mislijo in imajo živahno domišljijo, da zlahka preskočijo meje realnega sveta v prostejši svet pravljичnega doživljanja. Fr. Bevk je napisal v uvodu vse potrebno od te vrste proze, ki je v mitičnih dobah narodov cvetela kot bajka, pripovedka, pravljica, legenda in basen. Zdaj, ko smo že zdavnaj prešli v razumsko zoženo konvencijo, je tudi narodna poezija mahnila v racionalno določenih oblikah človeške skupnosti, le v izbrancih pesnikih še živi polni človek z neokrnjeno močjo fantazije in oblikovanja. Romantika, ki je iskala celotnega človeka v zgodovini, zlasti v zakladu narodne poezije, je začela sproščevati ugaslo fantazijo tudi v lastnih tvorbah, bodisi da je razpletala pozabljene pravljice iz še ohranjenih simboličnih imen (ajtiološko), bodisi da je iz prozaične vsakdanjosti razvijala fantastično stran, ki navadno utone v zahtevah življenja. Resnica je fantastična globokemu pogledu Dostojevskega, mi vidimo le še zoženo resnico zoženega človeka, ki doživlja le še s kategorijami za prakso, ne pa iz celega bitja. A kljub nasilju je ostalo še vse polno fantastičnega, prekipevajočega v mislih, željah in oblikah dejanja. Vse naše dejavno življenje naravnost dobiva svojo hrano od ostankov mladosti in fantazije, ko je oko prvič gledalo čuda v tujem svetu. — Rožencvet hoče zavestno nadaljevati »tam, kjer je Trdina nehal«, kakor je sam izjavil Fr. Bevku (str. 10). Od njega ima zdrav realizem in predmetnost, od Iv. Cankarja pa obsežnejši pogled, da ne razredči pravljичnega jedra s podobnimi odnosi svoje dobe, kakor je to delal Trdina, ampak uveljavlja vidik ljudske duše in naivno preprostega človeka, od katerega smo se že odmaknili v pravljичno razdaljo. Naivna in preprosta pravljica pomeni že po svojem bistvu povratek v obsežnejšo enoto človeške prararave, ki je cilj vsem velikim pokretom našega časa. V zavesti, da je človeški jaz sprijen, ker je le še znak za čutnost, spol, sebičnost, luščino brez duha, se je tudi jezikovna umetnost zatekla v brezosebno, mitično dojemanje; pravljica je le druga pot k istemu cilju, kajti njene osebe so tipično in obsežnejše utelešenje človeške narave.

Rožencvetova pravljica je res požlahtnjeni divjak iz Trdinovega vrta. Njegov Janez, naj bo iz Krakovega ali od kje drugod, je izredno posrečena podoba za jedro ljudstva. Dokler gleda z njegovimi očmi in ustvarja njemu sorodne osebe, se zdi, da tudi njegova proza stopa na pota bodočnosti. Kjer pa se je dal zapeljati v parabolo in alegorijo, da oblači abstraktne pojme